

بررسی رابطه رشد افقی سریع شهر یزد و تحرکات جمعیتی در این شهر

ملکه عزیزپور*، کریم حسین‌زاده‌دلیر* و نجما اسمعیل‌پور**

*گروه جغرافیای دانشگاه تبریز

**دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز

چکیده

شهر یزد از دهه ۱۳۵۰ با پدیده رشد افقی سریع روبه‌رو بوده است. موضوع رشد اندازه و اندام شهر به خودی خود یک معضل به شمار نمی‌رود، لیکن ترکیب آن با مقوله زمان یا به عبارتی «سرعت یافتن رشد افقی شهر» در مقایسه با رشد سایر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی شهر است که می‌تواند آن را به عنوان یک مسأله مطرح نماید و باید از آن جلوگیری یا آن را ساماندهی کرد و این امر به مدد شناخت عوامل به وجود آورنده و تأثیرات بجا مانده از آن میسر می‌شود. بر اساس یافته‌های تحقیق، از یک سو مهاجرت‌های روستا شهری آن هم با انگیزه اشتغال در این شهر به عنوان یکی از عوامل عمده و موثر بر پیدایش این پدیده در شهر یزد محسوب می‌گردد و از سوی دیگر، رشد افقی سریع شهر یزد موجب حرکات مرکز - پیرامون در این شهر به عنوان یکی از آثار و پیامدهای آن شده است. پس، از یک طرف توجه به برنامه ریزی منطقه ای در جهت پخشایش متعادل جمعیت و فعالیت در پهنه استان در جهت ممانعت از مهاجرت به شهر یزد و از طرف دیگر، تهیه برنامه جامع بافت قدیم شهر در جهت بازگرداندن شرایط مطلوب زندگی در این بافت ضروری است. پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی با استفاده از تکنیک مطالعات کتابخانه ای و مطالعات میدانی از طریق تکمیل پرسشنامه انجام گرفته است. واژه های کلیدی: رشد افقی سریع، شهر یزد، تحرکات جمعیتی، مهاجرت‌های روستا- شهری و حرکات مرکز- پیرامون.

Investigation of relationship between rapid horizontal growth of Yazd and population movements

M. Aziz poor*, K. Hosain zade dalir* and N. Esmail poor **

* Geography Department, University of Tabriz

**PhD student, Geography Departmen, University of Tabriz.

Abstract

The city of Yazd faced with rapid horizontal growth during 1350s. Of course, growth in size and body of the city is not a problem by itself. However, [considering it with time or in other words] "rapid horizontal growth of the city" in comparing to the economical, social, cultural and political growth of city makes it a problem. This problem should be prevented of improved and of course it can be done by knowing creating factors and it's after effects. According to the research, on one hand, rural-urban emigration for finding a job is one of the major and effective factors in making this phenomenon in the city. On the other hand, rapid horizontal growth of Yazd causes center-suburb movement in the city which is one of its effect and result. Therefore, on one hand regional planning should be considered significantly for balancing the population also should be done all over the city for preventing immigration to Yazd. On the other hand, preparing a comprehensive program of city old texture is necessary for returning suitable condition of life to this texture. This research was done by descriptive-analytical and surveying methods by using techniques of library and studies and of course by filling out some questionnaires.

Keywords: Rapid horizontal growth, Yazd city, Population movements, Rural-Urban emigrations. Center -Suburb movements.

مقدمه

مسائل شهرها متنوع و گوناگون است، مانند مسائل ساختاری، کارکردی، دسترسی، مکانی و... (نورمحمدزاده، ۱۳۸۳: ۵)، چرا که در سیستم شهری بیش از دیگر سیستم‌ها همه چیز پیچیده و ناپایدار است. همه چیز در هم تنیده شده و در حال تحول مستمر است و «تنها چیز ثابت درباره شهرها آن است

که آنها همواره در حال تغییرند» (Hall, 1998: 1). امروزه تقریباً کلیه فضاهای شهری اعم از خصوصی و عمومی تحت تأثیر عوامل درونزا و برونزا در حال رشد هستند. شهرهای ایران و از جمله شهر یزد طی چند دهه اخیر بسرعت و تحت تأثیر عوامل متعدد نظیر تحرکات جمعیتی؛ پویایی اجتماعی؛ پویایی اقتصادی؛ سیاستهای ملی، برنامه‌ها، اقدامات و

وقوع پدیده مهاجرت‌های روستا- شهری در پی دستیابی به فرصت‌های اشتغال در این شهر، از جمله عوامل عمده و موثر بر رشد افقی سریع شهر یزد از دهه ۶۰ تاکنون بوده است.

از آنجا که فرآیند گسترش افقی شهر یزد از دهه ۱۳۵۰ تاکنون به صورت غیر اصولی و بسیار سریع در مدت زمان کوتاهی رخ داده است، انتظار می‌رود باعث بروز مشکلات زیست- محیطی، اقتصادی و اجتماعی بسیاری، نظیر نابودی باغها و اراضی کشاورزی شهر، افزایش هزینه تأمین تأسیسات و ساختارهای زیربنایی، افزایش بی‌رویه و ناگهانی قیمت زمین در حاشیه شهر، وقوع حرکات مرکز- پیرامون و... در این شهر شده باشد.

در این مقاله از میان علل و پیامدهای نامبرده، رابطه رشد افقی سریع شهر یزد با تحرکات جمعیتی بررسی شده است. به عبارت دیگر، از یک سو تأثیر مهاجرت‌های روستا شهری در گسترش شهر و از سوی دیگر چگونگی حرکات مرکز- پیرامون در شهر یزد به عنوان یکی از آثار و پیامدهای آن بررسی شده است.

هر چند شروع گسترش سریع شهر از اواخر دهه ۱۳۵۰ است، اما محدوده زمانی تحقیق حاضر فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲؛ یعنی منطبق بر زمان تهیه طرح جامع تجدید نظرشهر، به عنوان اولین برنامه مورد عمل هدایت رشد و توسعه فیزیکی شهر از یک سو و زمان آخرین گسترش محدوده شهر از سوی دیگر

تصمیمات مجموعه مدیریت شهری و... رشد و گسترش یافته‌اند. اما در برخی رشد و گسترش افقی شهر نسبت به رشد سایر ابعاد آن سریعتر اتفاق افتاده است. به عبارت دیگر، شهرهای ایران بویژه شهرهای قدیمی، در طول تاریخ حیات خود همراه با افزایش آرام و تدریجی جمعیت خود و در پی رفع نیازهای سکونتی، خدماتی، تفریحی و ... جمعیت ساکن، دست به افزایش محدوده خود زده‌اند، اما در سالهای اخیر، رابطه میان جمعیت ساکن و محدوده تحت تصرف آنها از حالت تعادل خارج شده و رشد شهرها از حالت منطقی به رشد سریع و غیر منطقی تبدیل شده و در نتیجه شهرها را با مشکلات ناشی از رشد افقی لجام گسیخته روبه‌رو نموده است.

شهر یزد تا اوایل قرن چهاردهم هجری شمسی دارای رشد افقی کند و متعادل با افزایش جمعیت خود بوده، ولی از آن پس تاکنون با نوعی رشد افقی سریع که در ادبیات برنامه‌ریزی شهری «رشد شتابان»، «رشد لجام گسیخته»، «گسترش افقی بی‌رویه»، «توسعه فیزیکی بی‌رویه»، «گسترش ناموزون و نامتعادل» نیز نامیده می‌شود، روبه‌رو گشته است. به نظر می‌رسد تصمیمات مجموعه مدیریت شهری یزد در قالب الحاق اراضی جدید به محدوده قانونی شهر از طریق مصوبات خود در شورای شهرسازی استان، واگذاری زمین در راستای اجرای قوانین زمین شهری، گسترش محدوده قانونی شهر از طریق پیشنهادهای مصوب مندرج در طرح جامع شهر و نیز

در جهت هدف نهایی تحقیق^۱ که ایجاد تعادل در سرعت رشد افقی شهر و در نهایت مدیریت هدفمند و کارآتر شهر است، برداشت.

طرح مسأله

اولین فعالیت در هر پژوهشی انتخاب و بیان مسأله است (خورشیدی و قریشی، ۱۳۸۱: ۴۰). یک مسأله وقتی صورت خارجی پیدا می‌کند که احساسی به پژوهشگر مبنی بر اینکه پدیده‌ای یا رویدادی درست نیست یا آن طور که باید باشد، نیست یا نیاز به تبیین بیشتری دارد، دست دهد (دلاور، ۱۳۸۲: ۷۸) و بیان آن مرحله اقدام را برای تحقیق مهیا می‌سازد (بالدبی و دلن، ۱۳۷۳: ۲۲۶).

شهرها اندامواره‌هایی زنده‌اند که پس از پیدایش تحت تأثیر عوامل متعدد در بستر زمان و مکان رشد می‌کنند. شهرها عالی‌ترین مکان تجمع زیستی انسان از آغاز زندگی وی تاکنون بوده‌اند. روی آوردن انسان به زندگی شهری یکی از مقاطع مهم تاریخ بشریت، و شهر برآیند و تجسم مناسبات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی هر دوره است. پیدایش و تطور شهرها امری بطیء و بازتاب غیرارادی نیازهای زندگی در شهرها بوده که در هماهنگی با طبیعت و تحت سلطه قدرت سیاسی و اقتصادی شهر

۲- هدف نهایی، نوعی هدف است که پس از پایان پژوهش- معمولاً پژوهشهای کاربردی- حاصل تحقیق به آن منجر خواهد شد؛ یعنی هدف نهایی معمولاً یک هدف اجرایی است که در نتیجه انجام پژوهش حاصل می‌شود و نه هدفی در قالب خود پژوهش (ادیبی و راستی اردکانی، ۱۳۷۴: ۲۹).

انتخاب شده است. شورای شهرسازی استان یزد در جلسه مورخ ۱۳۸۵/۸/۱ محدوده دو روستای عیش‌آباد و خیرآباد را به صورت یکجا به محدوده قانونی شهر یزد الحاق نمود.

هدف و اهمیت تحقیق

بر مبنای تعریف هدف که عبارت است از نتایج مورد انتظاری که فعالیت‌های ما به سوی آنها جریان پیدا می‌کند (آیت‌اللهی، ۱۳۷۷: ۵۹) و منظور از هدف نقطه‌ای است که قصد وصول به آن را داریم و طبعاً اینک از آن نقطه در فاصله‌ایم (قائمی، ۱۳۶۸: ۵۹)؛ هدف از انجام تحقیق حاضر شناخت تأثیر و نتایج دو متغیر رشد افقی سریع شهر یزد و تحرکات جمعیتی در آن بر یکدیگر است، تا به نسبت آن راهکارهایی در جهت هدایت و کنترل رشد افقی این شهر ارائه شود.

اهمیت بنیادی هر پژوهش آن است که منجر به بضاعت علمی گردد (خورشیدی و قریشی، ۱۳۸۱: ۷۷). پاسخ به سؤالهای تحقیق گامی در جهت گسترش نظریات مربوط به رشد افقی سریع شهرها و در نتیجه بضاعت علمی و غنای ادبیات موضوع خواهد بود. از سوی دیگر با ریشه‌یابی علل و شناخت پیامدهای یک پدیده امکان ارائه راهکارهایی در جهت ساماندهی آن فراهم می‌گردد که با به‌کارگیری این راهکارها از سوی سیاستگذاران، برنامه‌ریزان، مجموعه مدیران شهری، می‌توان گامی

تکامل یافته است. به مرور و بخصوص پس از انقلاب صنعتی، عواملی چون افزایش چشمگیر جمعیت، فنآوری، انباشت سرمایه، تمرکز تولید، رشد صنایع و مناسبات بازرگانی، تحرکات جمعیتی، ... و نهایتاً تحرک و پویایی روز افزون حیات شهری تعادل پایدار شهرهای قدیمی را ناپایدار و آنها را با مسأله رشد سریع روبه رو ساخت (یاراحمدی، ۱۳۷۸: ۱).

بافت قدیم شهر یزد تا قبل از دوره تیموری به طور نسبی محدود به حصار خود بوده و از اوایل این دوره متولیان و والیان شهر به گسترش شهر پرداخته و مجموعه و مراکز مهم شهری را بنا نهادند که رفته رفته با تشکیل بافت مسکونی پیرامون آنها شهر گسترش یافت، اما از آنجا که نیازهای شهری تا آن زمان تغییرات زیادی نداشت و معیارهای ساخت و ساز هم تقریباً ثابت بود، بخشهای جدید همگون با بافت

قدیمی تر شکل گرفت. این روند تا اواخر دوره قاجار تداوم یافت و چه بسیار ساختمانها که بر مخروبه های ساختمانهای قدیمی تر احداث شدند و به نوعی شهر از درون حفظ، احیا می شد و رشد می نمود. از اواخر این دوره که فنآوری و صنعت بتدریج شهرها و ساکنان آن را وابسته کرد و معیارها، قوانین و ضوابط شهرسازی نیز متحول شد، به همراه آن نیازهای نوینی همچون معابر و خیابانهای عریض، اماکن و خدمات عمومی جدید شکل گرفت و موجب سرعت بخشیدن به رشد افقی این شهر گردید (سازمان مسکن و شهرسازی یزد، ۱۳۸۲: ۶۲-۶۳). شهر یزد که در سال ۱۳۴۵ تنها ۷۰۰ هکتار مساحت داشت، در سال ۱۳۸۵ به گستره ای معادل ۱۱۳۹۵/۴ هکتار دست یافته و طی سالهای ۸۵-۱۳۴۵ مساحت شهر بیش از ۱۶ برابر شد (جدول ۱).

جدول شماره ۱: تغییرات مساحت شهر یزد در فاصله سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵ (هکتار)

سال	سطح شهر* (هکتار)	نرخ رشد اندازه شهر (% در سال)	افزایش اندازه شهر (هکتار در سال)
۱۳۴۵	۷۰۰	۶/۵	۴۵/۷
۱۳۵۵	۱۱۵۷	۱۳/۳	۱۵۴/۳
۱۳۶۵	۲۷۰۰	۳۲/۲	۶۰۰
۱۳۷۵	۸۷۰۰	۱۳/۱	۲۶۹/۵
۱۳۸۵	۱۱۳۹۵/۴*		

۱- مهاجرت روستاییان به شهر یزد با انگیزه اشتغال در این شهر عامل مؤثری در رشد افقی سریع آن بوده است.

۲- رشد افقی سریع شهر یزد با وقوع حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون همراه بوده است.

در فرضیه اول: «مهاجرت روستاییان به شهر یزد» متغیر مستقل و «رشد افقی سریع شهر یزد» متغیر وابسته تحقیق است. در فرضیه دوم: «رشد افقی سریع شهر یزد» متغیر مستقل و «حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون» متغیر وابسته تحقیق است.

فعالیت مقدماتی- اما اساسی- مشخص کردن معانی و فضای مفهومی متغیرهای تحقیق است (رفیع پور، ۱۳۸۱: ۱۴۰). متغیرهایی که در فرضیات به کار رفته، واژه‌ها و لغاتی توصیفی یا محتوایی هستند که برای درک و استنباط یکسان آنها از سوی همه لازم است تعریف شوند:

رشد افقی سریع

رشد، اسم فارسی مأخوذ از تازی نمو و ازدیاد و بالیدگی است (نفیسی، ۱۳۲۰-۱۳۱۹، جلد چهارم: ۱۶۵۷) و آن را فرآیند ارگانیک رشد کردن، افزایش در اندازه از طریق تشکیل بافتهای جدید، افزایش در حجم، مقدار طول، کمیت و تعداد چیزی تعریف کرده‌اند (CecilWyld, 1950: 509-510). رشد

*ارقام مربوط به مساحت شهر تا سال ۱۳۷۵ از طرح جامع شهر یزد، مهندسین مشاور عرصه، جلد پنجم استخراج شده و مساحت شهر در سال ۱۳۸۵ نیز حاصل جمع مقدار مساحت شهر در طرح مذکور با میزان اراضی الحاقی به محدوده شهر (روستاهای خیرآباد و عیش‌آباد) از طریق مصوبه شورای شهرسازی استان در آبان ۱۳۸۵ به دست آمده است.

رشد و گسترش افقی بی رویه یزد طی این سالها شهر را با مشکلات متعدد روبه رو نموده که تهدیدی جدی برای حیات این شهر به شمار می‌رود. هر چند علل متعددی به این امر دامن زده‌اند و به دنبال آن پیامدهای ناگوار چندی نیز در اثر بروز این پدیده در شهر یزد به وجود آمده است، تحقیق حاضر سعی دارد به دو سؤال زیر در این خصوص پاسخ دهد:

۱- آیا مهاجرت روستاییان به شهر یزد به انگیزه اشتغال در این شهر عامل مؤثری در رشد افقی سریع آن بوده است؟

۲- آیا رشد افقی سریع شهر یزد با وقوع حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون همراه بوده است؟

فرضیات تحقیق و تعریف متغیرها

با توجه به موضوع پژوهش، فرضیات تحقیق براساس دو نوع رابطه علی^۱ و همپوشان^۲ تدوین شده‌اند:

۱- هنگامی که در صدد بیان علت وقوع بک پدیده برآیم یا در تغییر یک پدیده علت یا علل فرضی خاصی را در نظر بگیریم، در این صورت در قلمرو رابطه علی گام برداشته‌ایم (خاکی، ۱۳۷۸: ۱۱۹).

۲- فرضیه‌هایی که از روابط تغییرات با هم یا تغییرات توامان دو یا چند متغیر حکایت می‌کنند در قلمرو رابطه همپوشان قرار می‌گیرند (منبع قبل: ۱۱۶).

زندگی، کار یا چیز دیگری نقل مکان کند (Hawkins, 1989:783). و مهاجرت، سفر کردن از موطن خود به جای دیگر با قصد اقامت دائم است (انوری، ۱۳۸۱، ج هفتم: ۷۵۱۱). بدین ترتیب، منظور از مهاجر در تحقیق حاضر، آن دسته از روستاییانی هستند که از نقاطی خارج از محدوده قانونی شهر یزد به این شهر سفر کرده و در حال حاضر با قصد اقامت دائم در این شهر سکونت دارند.

حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون: شهر یزد دارای

بافت قدیمی گسترده در دل شهر است. از نظر فیزیکی، بافت قدیم شهر یزد محدوده‌ای است که تا پایان دوره قاجار و قبل از دوره پهلوی شکل گرفته و در مستندات موجود با عناوین «شهر قدیمی یزد، بافت قدیم شهر یزد، محدوده مرکز شهر و یا ناحیه تاریخی یزد» از آن یاد و توسط شهرداری ناحیه تاریخی اداره می‌گردد (همان: ۶۱). از سوی دیگر از سال ۱۳۶۲ تا سال ۱۳۸۵ بافت‌های جدیدی به محدوده شهر در آن زمان اضافه شده است. در این پژوهش محدوده اول که رشد آرام و تدریجی داشته، «مرکز شهر» و محدوده دوم که دارای رشد افقی سریع بوده «پیرامون شهر» نامیده می‌شود (نقشه ۱) و منظور از **حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون**، حرکت مردم از **بافت قدیم (محدوده اول)** و سکونت آنان در **پیرامون شهر (محدوده دوم)** می‌باشد. از آنجا که تغییر مسکن درون یک شهر یا حتی منطقه شهری درنوردیدن قلمرو محسوب نمی‌شود، در این تحقیق هم به این

در یک سیستم شهری عبارت است از: افزایش کمی جرم یا مواد شهر (جمعیت، کالاها، وسایط نقلیه، زیربناها و...) و انرژی تحت کنترل (جریانهای حرکتی، پیامی، ارتباطی و...) در محیط شهر یا بخشی از محیط شهر (زیرسیستم‌های شهری) (قانع بصیری، ۱۳۷۳: ۲۸) و بالاخره رشد، افزایش مداوم تولیدات و خدمات و پیامها بر حسب حجم در یک یا چند دوره بلند مدت است که با توجه به ویژگیها و مشخصات خاص خود قابل محاسبه است (نورمحمدزاده، ۱۳۸۳: ۲۷۳).

افقی، منسوب به افق و آنچه موازی با صفحه افق یا در آن باشد (انوری، ۱۳۸۱، ج اول: ۴۹۸).

سریع، صفتی است به مفهوم شتابان، بسرعت، به تندی (همان، جلد پنجم: ۴۱۷۵) و یا حالتی است که در آن چیزها سریعتر از آنچه انتظار می‌رود، و یا سریعتر از گذشته اتفاق می‌افتد (Brown, 1944: 1471).

با توجه به تعاریف واژه‌های رشد، افقی و سریع، منظور از رشد افقی سریع شهر یزد «افزایش چشمگیر اندازه کمی شهر از طریق جابه جایی محدوده قانونی یا تشکیل بافت‌های جدید شهری» است

مهاجر: مهاجرت، واژه‌ای کلی است برای انواع حرکات جمعیتی بین قلمروها که منجر به تغییر دائم یا نیمه‌دائم (برای مدت طولانی) مکان سکونت بشود (Johnston, 2001:504) و مهاجر شخص یا کسی است که از یک مکان به مکان دیگر برای

عامل افزایش نرخ رشد طبیعی جمعیت و مهاجرت از روستا به شهر عنوان شده است (رضایی، ۱۳۸۴: ۲۷).

تئوری فرار از آسیبه‌های مرکز شهر میل به اسکان در پیرامون شهرها را برحسب امکانات مناطق مسکونی واقع در حاشیه شهرها و برعکس مشکلات و مقررات سخت مرکز شهر توضیح می‌دهد. بر اساس آن جمعیت در مراکز شهرها به علت پایین بودن سطح کیفیت امکانات (آموزشی، تفریحی و...)، قوانین سخت ساخت و ساز و احیاء، تعدد مالکیت و... به حواشی رانده می‌شوند (Ewing, 1997: 14).

از نظر نلسون بارزترین پیامد گسترش سریع شهرها تحرکات مرکز- پیرامون است (Nelson, 1999: 121) هدلی هم کاهش ارزش و مرتبه هسته داخلی شهر و محلات سنتی پیرامون آن و سپس تحرک مکانی جمعیت از مرکز بسوی حاشیه شهرها را به عنوان آثار منفی رشد افقی سریع شهرها معرفی نموده است (Hadly, 2000: 1)

رشد افقی سریع شهرها بویژه در شهرهای کشورهای جهان سوم نظیر سائوپولو با تحرکات مرکز- پیرامون توأم بوده که خود با دو نتیجه متضاد روبه روست: یکی فشار بر سرویسهای عمومی در مناطق حاشیه ای شهر؛ چرا که جمعیت بافت درونی شهر به علت رشد منفی کاهش یافته و در نتیجه از تمامی ظرفیت ساختارهای زیربنایی و روبنایی آن استفاده نمی‌شود. دیگری، در مقابل اصرار بر رشد افقی شهر در مناطق جدید، دولت را با مشکل تأمین

گونه جابه‌جایی «مهاجرت» و به جا به جا شوندگان در این گونه حرکات «مهاجر» اطلاق نمی‌گردد، بلکه به ترتیب از واژه های «حرکات مرکز- پیرامون» و «جا به جا شوندگان» استفاده می‌شود.

ادبیات موضوع و مرور پژوهشهای پیشین

بر اساس نظریه مراحل شهرنشینی گسترش شهر شامل چهار دوره شهرنشینی، حومه‌نشینی، شهرگریزی و شهرنشینی مجدد است. این مراحل بر پایه تغییرات جمعیت در مرکز و حاشیه شهر قرار دارد. در مرحله اول، رشد جمعیت مرکز شهر از حاشیه آن بیشتر است. در مرحله دوم، رشد جمعیت حومه یا حومه‌نشینی بر مرکزنشینی تفوق دارد. در این مرحله است که شهر به گسترش افقی سریع خود دست می‌زند. در مرحله شهرگریزی، رشد جمعیت حومه بر مرکز شهر پیشی دارد اما در مجموع رشد هر دو کاهش می‌یابد و در عوض، جمعیت شهر به نواحی روستایی و شهرهای کوچک خارج از محدوده قانونی شهر منتقل می‌شود. در مرحله شهرنشینی مجدد میزان رشد مرکز شهر مجدداً بر حومه تفوق می‌یابد، لیکن، شهر در کل در حال از دست دادن جمعیت خود می‌باشد. مرحله سوم و چهارم در حقیقت روند تبدیل مراکز روستایی به شهری است که در خارج از دایره نفوذ شهرهای بزرگ اتفاق می‌افتد (Clark, 1996: 53). در نظریه شهری کاستل رشد افقی سریع و گسترش ناموزون شهرهای جهان سوم منوط به دو

امکانات و تسهیلات عمومی در بافت‌های جدید پیرامونی روبه‌رو ساخته‌است (Torres, 2002: 147-166).

بر اساس تحقیقات متعددی که پیرامون شهرهای مختلف ایران از جمله تهران و تبریز انجام گرفته، مهاجرتهای روستا-شهری به عنوان عامل مؤثری در رشد افقی سریع این شهرها تشخیص داده شده است (محمدزاده، ۱۳۸۱ و عظیمی، ۱۳۸۲).

بر اساس پژوهش «فرآیند عرضه زمین و تأثیر آن بر گسترش شهرها، مورد نمونه: شهر یزد»؛ فرآیند عرضه زمین توسط بخش خصوصی و دولت یکی از عوامل مهم گسترش رشد افقی شهر یزد در چند دهه اخیر بوده است. بخش خصوصی از طریق تغییر کاربری و تفکیک غیرقانونی اراضی کشاورزی و زراعی و نیز با تفکیک غیرقانونی اراضی روستایی واقع در حوزه استحفاظی این شهر به گسترش آن دامن زده است. دولت نیز با الحاق رسمی زمین به محدوده شهر و تبدیل زمین غیرشهری به شهری در رابطه با پیشنهادهای طرح‌های جامع شهر یزد موجبات توسعه فیزیکی بی‌رویه آن را فراهم آورده است (سرائی، ۱۳۸۴: ۲۲۵-۲۲۲). علاوه بر این، مقاله «الگوهای چندگانه توسعه فیزیکی شهر یزد» الحاق مکرر زمین به محدوده قانونی شهر توسط پیشنهادهای طرح جامع شهرستان یزد را از دیگر عوامل عمده توسعه فیزیکی این شهر برشمرده است (سرائی، ۱۳۸۶: ۹۶).

پژوهش «علل توسعه بیرویه شهر یزد بعد از انقلاب با تأکید بر مهاجرتهای روستا-شهری» استقرار روستاییان در برخی از نقاط پیرامونی شهر یزد (اسمعیل‌پور، ۱۳۸۰) و پژوهش «تأثیرات طرح جامع یزد بر سازمان فضایی شهر» اجرای پیشنهادهای مربوط به طرح جامع تجدید نظر را از عوامل مطرح در این زمینه معرفی کرده‌اند (نقصان‌محمدی و حج‌فروش، ۱۳۷۲).

پژوهش «تأثیرات توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن» با هدف بررسی و تحلیل تأثیرات توسعه فیزیکی ناموزون و نامتعادل شهر یزد بر بافت قدیم و ارائه راهکارهای مناسب در راستای توسعه پایدار و متعادل شهری انجام شده است. محقق با اعتقاد به اینکه ساختار و سازمان فضایی متعادل و منسجم شهر در چند دهه اخیر به ساختار فضایی ناموزون یا نامتعادلی تبدیل شده و توسعه فیزیکی شتابان و بی‌رویه شهر یزد و ناموزونی در توزیع فضایی تأسیسات و خدمات، موجب رشد منفی جمعیت بافت قدیم گردیده، به انجام این پژوهش مبادرت ورزیده است. براساس نتایج تحقیق، توسعه فیزیکی شهر یزد موجب مهاجرت جمعیت از بافت قدیم و رشد منفی جمعیت آن (۰/۰۸- درصد)، همچنین تغییر ساختار جمعیتی ساکنان، رکود ساختار اقتصادی و رکود کارکرد فضاهای کالبدی بافت قدیم شده است (شماعی، ۱۳۸۰).

مهاجرنشین واقع در محدوده پیرامون شهر و حجم نمونه در هر منطقه نیز با استفاده از فرمول کوکران

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2} \div \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right) \right)$$

جایی که $d=0.5$ ؛ $p=0.5$ ؛ $q=0.5$ ؛ $t=2$ و N حجم جامعه و n حجم نمونه است (رفیع پور، ۱۳۸۱: ۳۸۳). تعیین گردید (جدول ۲). روش نمونه گیری مورد استفاده هم تصادفی است.

روش تحقیق، حجم نمونه و شیوه گردآوری

داده ها

در این تحقیق که به روش توصیفی- تحلیلی و پیمایشی انجام گرفته، داده های مورد نیاز به دو دسته تقسیم شده اند:

الف- داده های مربوط به «مهاجرتهای روستا- شهری و تشخیص انگیزه مهاجران در مهاجرت به شهر یزد»: برای گردآوری این داده ها از مطالعات میدانی به صورت تهیه و تکمیل پرسشنامه بهره گرفته شد. جامعه آماری آن شامل کلیه پنج منطقه

جدول شماره ۲: حجم جامعه و نمونه در مناطق مهاجرنشین شهر یزد به تفکیک منطقه

مناطق	آزادشهر	مریم آباد	خیرآباد	مهدی آباد	حسن آباد
حجم جامعه	۵۲۰۰	۴۲۰۰	۳۱۹۱	۲۸۰۰	۲۸۶۰
حجم نمونه	۳۷۱	۳۹۵	۳۵۵	۳۵۰	۳۵۰

محدوده مرکز شهر یزد بود که بر مبنای آخرین اطلاعات جمعیتی این محدوده دارای ۱۶۰۵۴ خانوار ساکن است (سازمان نوسازی و بهسازی شهرداری یزد، ۱۳۸۳) و در هفت محله به نامهای فهادان، گودال مصلی، شش بادگیری، گازرگاه، شیخداد، گنبد سبز و دولت آباد توزیع شده اند. با استفاده از رابطه کوکران حجم نمونه مربوط معادل ۳۹۱ عدد برآورد شد و سپس همین تعداد پرسشنامه به صورت تصادفی در میان دو دسته از ساکنان محلات مرکز شهر توزیع و

در هر منطقه، از نمونه های تحقیق اقدام به پرسشگری از محل سکونت قبلی آنها شد و از مهاجرانی که محل سکونت قبلی آنها روستا بود، نام آن روستا و انگیزه آنها در مهاجرت به شهر یزد مورد پرسش قرار گرفت (در ضمیمه ۱ نمونه پرسشنامه آمده است).

ب- داده های مربوط به حرکات مرکز- پیرامون: جامعه آماری تحقیق در مورد بررسی «پدیده حرکات مرکز- پیرامون و مشخصات آن» شامل کلیه ساکنان

توزیع جغرافیایی مناطق عمده مهاجرنشین

در شهر یزد

بر اساس مطالعات اکتشافی مربوط به تحقیق حاضر، آن دسته از مناطق مسکونی شهر یزد که حداقل یک سوم از ساکنان آن را مهاجران تشکیل دهند، می توان به عنوان مناطق مهاجرنشین قلمداد کرد. بارزترین نقاط عمده سکونت مهاجران در محدوده پیرامون شهر یزد عبارتند از: آزادشهر (منطقه حدفاصل فلکه اول و دوم) و زمینهای اطراف محلات مریم آباد، خیرآباد، مهدی آباد و حسن آباد (نقشه ۲). تمام مناطق مهاجرنشین در شهر یزد بجز آزادشهر دارای هسته روستایی بودند. مناطق مهاجرنشین مهدی آباد، مریم آباد و حسن آباد طی گسترش محدوده قانونی شهر توسط طرح تجدید نظر (۱۳۶۲) به عنوان یکی از محلات شهر یزد در آمدند، اما منطقه مهاجرنشین آزاد شهر که به عنوان شهرک مستقلی در جنوب شهر یزد واقع بود و همچنین منطقه مهاجرنشین خیرآباد، بر اساس تصمیم شورای شهرسازی استان در آبانماه ۱۳۸۵، به محدوده قانونی شهر یزد ملحق گردید. پس، مناطق مهاجرنشین نقشی در رشد افقی سریع شهر یزد از طریق افزایش اندازه کمی آن نداشته، بلکه از طریق رویش بافتهای جدید شهری در زمینهای بایر در منطقه آزادشهر و نیز

توسط آنها تکمیل گردید: یکی خانوارهای مجاور خانه های خالی و دیگری خانوارهایی که جزء ساکنان بومی مرکز شهر نبوده و در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲ به اینجا آمده و ساکن شده بودند در این خصوص از پاسخ دهندگان گروه اول خواسته شد مقصد ساکنان خانه خالی مجاور خود را عنوان کنند. و از گروه دوم محل اقامت فعلی ساکنان قبلی واحد مسکونی آنها پرسیده شد. سپس با توجه به مرز محدوده پیرامون اقدام به استخراج پاسخها گردید.

سایر اطلاعات مورد نیاز نیز از طریق مراجعات اسنادی و کتابخانه ای به دست آمده است.

یافته های تحقیق

بررسی رشد افقی سریع شهر یزد بر اثر

مهاجرت روستاییان به این شهر با انگیزه اشتغال در

آن : به نظر می رسد بخشی از رشد افقی سریع شهر یزد در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲ حاصل مهاجرت روستاییان به شهر یزد و با انگیزه اشتغال در آن باشد. برای بررسی آن لازم است در مرحله اول مناطق مهاجرنشین در شهر یزد شناسایی شود. در صورت استقرار این مناطق در محدوده پیرامون شهر؛ در مرحله دوم مبادی عمده حرکت مهاجران تعیین گردد. در صورتی که مبدأ بخش عمده این حرکات مناطق روستایی باشد؛ در مرحله سوم انگیزه مهاجرتهای روستا- شهری به شهر یزد روشن گردد.

پیرامون هسته‌های روستایی فوق‌الذکر به این امر دامن زده‌اند.

ساکنان، روستاست (عمدتاً روستاهای شهرستانهای تفت و یزد)؛

مبادی عمده حرکت مهاجران به شهر یزد

برای آگاهی از مبدأ حرکت مهاجران در کلیه مناطق مهاجرنشین در پیرامون شهر اقدام به تهیه پرسشنامه و انجام پرسشگری از ساکنان این مناطق در خصوص محل سکونت قبلی‌شان گردید. چنانکه پیشتر اشاره شد، از مهاجرانی که محل سکونت قبلی آنها روستا بود، نام آن روستا مورد پرسش قرار گرفت. به هنگام استخراج داده‌ها، با در نظر گرفتن نام روستای محل سکونت قبلی، تعریف مهاجر در تحقیق حاضر و محدوده قانونی شهر در سال ۱۳۸۵، سهم مهاجران روستا- شهری ساکن در هریک از این مناطق تعیین و نتایج حاصل در جدول ۳ خلاصه شد که بر اساس آن:

در منطقه مهاجرنشین مریم‌آباد واقع در شمال‌شرق شهر، ۶۶٪ ساکنان را مهاجران روستایی - عمدتاً مهاجران روستاهای شهرستان یزد و مهریز- تشکیل می‌دهند.

در منطقه مهاجرنشین خیرآباد واقع در جنوب شهر یزد و در مجاورت جاده قدیم و جدید شهر تفت مبدأ حرکت ۶۱٪ مهاجران روستاست (اغلب روستاهای شهرستان یزد و تفت)؛

در منطقه مهاجرنشین مهدی‌آباد واقع در شمال‌شرق شهر ۷۱٪ ساکنان دارای منشأ روستایی از شهرستانهای بافق و یزد هستند.

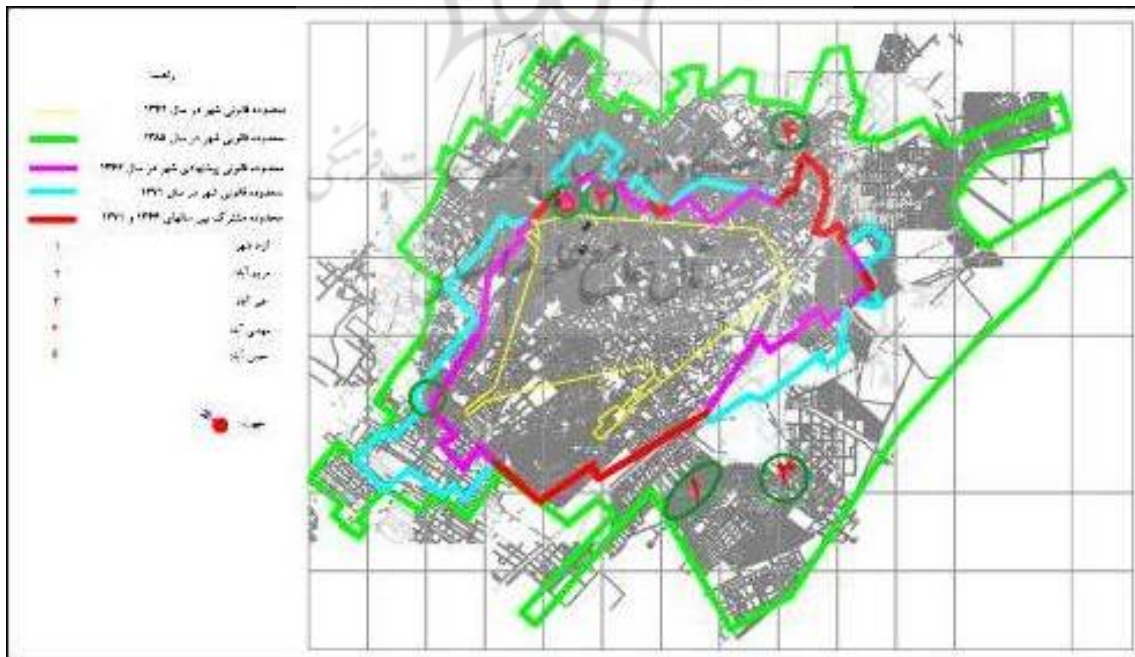
در منطقه مهاجرنشین حسن‌آباد، واقع در شمال‌شرق شهر در مجاورت منطقه مریم‌آباد ۵۹٪

ساکنان روستایی بوده و عمدتاً از روستاهای شهرستان یزد، مهریز و بافق به شهر یزد مهاجرت نموده‌اند.

در منطقه مهاجرنشین آزادشهر مستقر در نزدیکی جاده یزد- تفت محل سکونت قبلی ۶۹٪

جدول شماره ۳: مبدأ مهاجران روستا- شهری و انگیزه مهاجرت آنها به شهر یزد بر حسب درصد

مناطق مهاجرنشین	مبدأ مهاجرت		انگیزه مهاجرت به شهر یزد		
	روستایی در خارج از محدوده قانونی شهر یزد	باز قنات	بافتن شهر	بافتن شهر بهتر	دستیابی به امکانات سکونتی بهتر
آزادشهر	۶۹	۳۱	۴۲	۲۴	۲۲
مریم آباد	۶۶	۳۴	۵۱	۲۱	۱۸
خیرآباد	۶۱	۳۹	۴۸	۳۲	۱۴
مهدی آباد	۷۱	۲۹	۴۳	۳۰	۱۱
حسن آباد	۵۹	۴۱	۵۶	۲۸	۱۱

انگیزه مهاجرت‌های روستا- شهری به شهر یزد

عامل عمده جذب مهاجران روستایی توسط شهرها، دستیابی به چشم‌اندازهای بهتر اقتصادی به علت وجود امکانات اشتغال و کسب درآمد در شهرهاست (گیلبرت و گاگر، ۱۳۷۵: ۱۰۹-۱۱۰). میزان جذب اشتغال شهر یزد در مقایسه با میزان نظیر آن در سطح کشور در هر چهار دوره سرشماری گذشته بالاتر بوده است. بنا براین دور از انتظار نخواهد بود که مهاجران روستایی مستقر در حاشیه شهر یزد این شهر را با هدف دستیابی به امکانات اشتغال موجود در آن انتخاب نموده باشند.

بر اساس نتایج حاصل از استخراج داده‌های پرسشنامه‌ها پیرامون انگیزه مهاجرین روستا- شهری در مهاجرت به شهر یزد (جدول ۳):

مجموعاً ۶۶٪ مهاجرنشینان منطقه آزادشهر، شهر یزد را به خاطر دستیابی به امکانات اشتغال اعم از یافتن شغل یا شغل بهتر انتخاب کرده‌اند. در منطقه مهاجرنشین مریم‌آباد مجموعاً ۷۲٪ مهاجران علت مهاجرت خود به شهر یزد را یافتن شغل و یا شغل بهتر اعلام کرده‌اند.

در منطقه مهاجرنشین خیرآباد مجموعاً ۸۰٪ از مهاجرت‌های روستا- شهری در پی یافتن شغل یا شغل بهتر اتفاق افتاده است.

مجموعاً ۷۳٪ از مهاجرنشینان مهدی‌آباد، شهر یزد را برای امکانات شغلی آن انتخاب کرده‌اند.

در منطقه مهاجرنشین حسن‌آباد نیز ۸۴٪ مهاجران در پی یافتن شغل و یا شغل بهتر به شهر یزد مهاجرت نموده‌اند.

و بالاخره به طور میانگین در کلیه مناطق مهاجرنشین ۷۵٪، مهاجران شهر یزد را به امید یافتن شغل یا شغل بهتر انتخاب نموده و به این شهر مهاجرت نموده‌اند.

بدین ترتیب، می‌توان گفت: بخشی از رشد افقی سریع شهر یزد نیز حاصل رویش بافتهای جدید شهری توسط مهاجران روستا- شهری در مناطق عمده مهاجرنشین است که در پی یافتن شغل و دستیابی به بخشی از فرصتهای کسب و کار موجود در شهر یزد به این شهر مهاجرت نموده‌اند.

وقوع حرکات مرکز-پیرامون در شهر یزد

ناشی از رشد افقی سریع این شهر

از جمله پیامدهای رشد افقی سریع شهرها، وقوع حرکات مرکز- پیرامون در آنهاست (Torres, 2002: 3). برای آگاهی از وقوع حرکات و جابه جایی‌های جمعیتی مرکز- پیرامون در شهر یزد لازم است به این سؤال پاسخ داد: آیا در فاصله سالهای ۱۳۶۲ تا ۱۳۸۵ بخشی از ساکنان محدوده مرکز شهر یزد (محدوده بافت قدیم) این منطقه را به قصد اقامت در محدوده پیرامون شهر ترک نموده و در آنجا مسکن گزیده‌اند؟ بر اساس نتایج حاصل از استخراج پرسشنامه‌ها مندرج در جدول ۴، مقصد حرکت ۸۸/۸٪ (یا ۳۴۴ نفر) از جابه جا شوندگان، پیرامون شهر یزد و عمدتاً

گفت: در شهر یزد هم بدنبال رشد و گسترش افقی سریع، حرکات مرکز- پیرامون به وقوع پیوسته است و در حال حاضر بخش عمده‌ای از ساکنان بومی مرکز شهر در نقاط مختلف پیرامون این شهر سکونت گزیده‌اند.

شامل امامشهر، آزادشهر، صفائیه، سیلو و قاسم آباد و بلوار جمهوری بوده است و تنها ۶/۴٪ (یا ۲۵ نفر) به سایر محلات این شهر نقل مکان کرده‌اند. ۴/۶٪ (یا ۲۲ نفر) از ساکنان مرکز شهر نیز در همان محدوده مرکز شهر جا به جا شده و در محله دیگری از بافت قدیم اقامت گزیده‌اند. بدین ترتیب با قوت می‌توان

جدول شماره ۴: توزیع جغرافیایی جابجاشدگان از مرکز شهر یزد در محدوده پیرامون این شهر

مقصد جابه جا شونده‌گان در محدوده پیرامون شهر							پیرامون
نوع	سایر نقاط پیرامون شهر	بلوار جمهوری	سیلو و قاسم آباد	صفائیه	آزادشهر	امامشهر	
تعداد	۴۴	۴۱	۵۵	۷۳	۷۹	۵۲	
درصد	۱۳	۱۲	۱۶	۲۱	۲۳	۱۵	

شده‌اند. به عبارت دیگر، طی سالهای ۸۵-۱۳۶۲ میزان ۱۱/۸٪ یا ۱۰۶/۵ هکتار از گستره مرکز شهر یزد ابتدا به صورت مسکن خالی رها شده و با گذشت زمان به یکی از دو صورت مخروبه و متروکه و سپس زمین بایر تغییر شکل داده‌اند. علاوه بر آن، در حال حاضر تعداد ۷۲۵ واحد مسکونی خالی جدای از واحدهای مخروبه و متروکه در بافت قدیم وجود دارد^۱.

نتایج ناشی از حرکات مرکز- پیرامون در

شهر یزد

با وقوع حرکات مرکز- پیرامون در این شهر، بخش عمده‌ای از مسکن بافت قدیم شهر یزد بتدریج خالی شده و به صورت متروکه درآمده است. از مجموع ۸۹۶/۹ هکتار مساحت مرکز شهر یزد در سال ۱۳۸۵، ۴۹ هکتار معادل ۵/۴٪ از اراضی بافت قدیم را ابنیه مخروبه و متروکه و ۵۷/۵ هکتار معادل ۶/۴٪ را اراضی بایری تشکیل می‌دهد که از تخریب و تسطیح واحدهای مسکونی مخروبه و متروکه حاصل

۱- این نتایج از طریق بهنگام نمودن نقشه توزیع جغرافیایی اراضی مخروبه در سال ۱۳۸۰ (تهیه شده توسط مهندسین مشاور عرصه) به دست آمده است.

اسکالپ گونه کالبدی یاد می‌شود^۱(فروزانفر، ۱۳۸۲: ۱۶) و با ادامه روند خالی شدن مساکن، این بیماری مانند نوعی سرطان در این بافت در حال گسترش می‌باشد. این موضوع خود موجب تغییر ناچیز ارزش زمین در مرکز شهر در مقایسه با اراضی پیرامون این شهر می‌گردد که نتیجه آن عدم ایجاد علاقه و انگیزه در حفظ و نگهداری ملک و حتی زندگی در محلات مرکزی شهر یزد است. قیمت زمین در برخی از قسمتهای محدوده پیرامون شهر، نسبت به محلات واقع در محدوده مرکز شهر ۷ تا ۸ برابر گرانتر و به همان نسبت قیمت اجاره‌ها نیز بالاتر است که این مسأله موجب تمرکز افراد کم‌درآمد در محدوده مرکز شهر و بالطبع عدم توجه آنان در حفظ، نگهداری و احیای املاکشان و به طور کلی بافت قدیم شهر شده‌است. برعکس، ترقی فزاینده قیمت زمین در پیرامون شهر بخش عمده سرمایه بخش خصوصی را

با خارج شدن ساکنان بومی بافت قدیم و سکونت آنها در حاشیه شهر، بخشی از این واحدها را طبقات کم درآمد جامعه اشغال نموده و بخشی نیز به صورت خالی رها شده‌اند. صاحبان بسیاری از این ابنیه به علل گوناگون شامل مشکل تعدد مالکیت، ضوابط و مقررات حاکم بر بافت قدیم، ایجاد مشکلات متعدد بر سر راه تخریب و نوسازی مساکن به علت وجود گذرهای تنگ و باریک بافت و... در صدد فروش و یا تخریب و نوسازی بناهای خود برنیامده و آنها را رها ساخته و می‌سازند که بتدریج به حالت مخروبه و متروکه درآمده و می‌آیند. تعداد زیاد مخروبه‌ها که بسرعت افزایش می‌یابند، منظر شهری محدوده مرکز شهر را بسرعت زشت ساخته‌اند. بخشی از این مخروبه‌ها به زباله‌دانی و لانه حیوانات و حشرات تبدیل شده‌اند که ناگفته پیداست این امر نه تنها از نظر بهداشتی برای ساکنان کل شهر و بویژه ساکنان بافت قدیم مضر است بلکه به عدم انسجام بیشتر این بافت و نیز کاهش ارزش بناهای آن می‌انجامد. حتی بخشی از آنها نیز توسط معتادین و برای امور مرتبط با آن مورد استفاده قرار گرفته که بالطبع امنیت نسبی ساکنان را مورد مخاطره قرار داده و می‌دهد.

با خالی شدن تدریجی مرکز شهر قدیم لکه‌های فرسوده و مخروبه و متروکه در سطح کلی بافت افزایش یافته که از این پدیده با عنوان بیماری

۱- زمانی که شهری به جای رشد درونی به رشد افقی سریع دست می‌زند، مرکز شهر به تدریج خالی شده و دچار بیماری اسکالپ (Scalp) می‌گردد که شامل گونه‌های کالبدی، اجتماعی و فرهنگی است. در گونه کالبدی، لکه‌های فرسوده و مخروبه و متروکه در سطح کلی بافت افزایش می‌یابد. در گونه اجتماعی، جمعیت بومی از بافت مرکزی خارج و توسط اقوام گوناگون و روستائیان پر می‌شود و بالاخره در گونه فرهنگی به لحاظ اینکه برخی از ساکنین از همان کودکی ساکن بافت بوده و خاطراتی در ذهن و روح خویش دارند ارتباط معنایی خاصی بین آنها و فضا برقرار می‌شود، اما استقرار مهاجرین بدون هیچ ارتباط معنایی با فضا و در مقابل خروج ساکنان بومی از مرکز قدیم شهر نوعی پشت کردن مردمان یزد به فرهنگ و تاریخ خود به شمار می‌رود (فروزانفر، ۱۳۸۲: ۱۶-۱۸).

بسوی عمران و آبادانی در آنجا کشانده است (حناچی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰۶ و ۱۱۷).

نتیجه گیری

شهرها اندامواره‌های زنده‌ای هستند که رشد آنها پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر است. آگاهی بر این امر تلاشی گسترده را برای ساماندهی به زیستگاههای انسانی در حال رشد برانگیخته است (صابری فر، ۱۳۷۸). به عبارتی، رشد افقی شهر فرآیندی پویا و مداوم است که اگر این روند سریع و بی‌برنامه باشد، علاوه بر اینکه ترکیب فیزیکی مناسبی از فضاهای شهری را پدید نخواهد آورد، مشکلات عدیده‌ای را در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی برای شهر فراهم خواهد آورد (عسکری و دیگران: ۴). چنین شکلی از توسعه شهر، الگویی از یک شهر بیمار خواهد بود که دچار آسیبهای ناشی از این بی‌نظمی رشد شده است، لذا سامان دادن بسرعت رشد افقی شهرها امری ضروری است.

بخشی از رشد افقی سریع شهر یزد حاصل مهاجرت روستاییان به شهر یزد با انگیزه اشتغال در این شهر بوده است، چرا که مناطق عمده مهاجرنشین در شهر یزد در محدوده پیرامون این شهر واقع‌اند. ساکنان این مناطق را عمدتاً مهاجران روستایی شهرستانهای استان تشکیل می‌دهند و به طور میانگین انگیزه ۷۵٪ مهاجران در مهاجرت به شهر یزد دستیابی به امکانات شغلی آن بوده است. لذا، توجه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهت توزیع متعادل و متوازن

جمعیت و فعالیت در پهنه استان الزامی است. این امر می‌تواند با سیاستهای تشویقی برای اسکان در سایر نقاط جمعیتی استان و یا سیاستهای بازدارنده و تنبیهی در مقابل مهاجرت به شهر یزد همراه باشد. در این رابطه، انتقال و ایجاد فرصتهای اشتغال و سکونت در سایر مراکز شهری استان در جهت کاهش مهاجرتها به شهر یزد می‌تواند مثمر ثمر باشد.

به دنبال رشد افقی سریع شهر یزد طی سالهای ۸۵-۱۳۶۲ حرکات مرکز- پیرامون در شهر یزد به وقوع پیوسته و مقصد ۷۷/۸٪ جابه‌جا شوندگان نقاط سکونتی واقع در محدوده پیرامون شهر بوده است. در پی وقوع این حرکات ۱۰۶/۵ هکتار از گستره محدوده مرکز شهر یزد ابتدا به صورت مسکن خالی رها شده که با گذشت زمان به صورت واحد مخروبه و متروکه یا زمین بایر تغییر شکل داده‌اند. بناهای مخروبه و متروکه منظر شهری را زشت ساخته، بخشی تبدیل به زباله‌دانی و محل تجمع حشرات و حیوانات موذی شده، بخشی نیز توسط معتادان مورد استفاده قرار گرفته و بهداشت و امنیت عمومی محدوده مرکز شهر را به مخاطره انداخته‌اند. روند خالی و رها شدن مسکن محدوده مرکز شهر این محدوده را با بیماری اسکالپ گونه کالبدی روبه‌رو ساخته است.

به منظور جلوگیری از تأثیرات منفی خالی ماندن واحدهای مسکونی محدوده مرکز شهر یزد، تعیین سیاستها، برنامه‌ها، اقدامات و قوانین مشخص روی

بر املاکشان شده است. به نظر می‌رسد، اتخاذ سیاستها و برنامه‌هایی در جهت رفع مشکلات فوق بویژه اتخاذ سیاستهای مربوط به زمین نظیر محدودیت عرضه زمین، وضع عوارض بر زمینهای بایر شهر و نیز اختصاص عوارض متفاوت بر زمینهای بایر و بایر محصور در مقابل زمینهای دایر بسیار مهم است. انتظار می‌رود با وضع عوارض بر زمینهای بایر شهر که عمدتاً در پیرامون شهر یزد قرار دارند، هزینه نگهداری زمین به صورت بایر افزایش یافته، بالطبع تجدید بنا، تعمیر و نگهداری بناهای موجود در بافت قدیم با استقبال روبه‌رو گردد. تحقق این امر می‌تواند تقاضا برای ورود زمینهای جدید پیرامون شهردر محدوده قانونی به مرور کاهش داده و از ایجاد بافتهای جزیره‌ای و متخلخل جلوگیری به عمل آورد و آهنگ پر شدن فضاهای خالی را سرعت دهد که خود راهی در جهت کنترل رشد افقی سریع شهر نیز به‌شمار می‌رود.

منابع و مأخذ:

- ۱- آیت‌اللهی، علیرضا. (۱۳۷۷). اصول برنامه‌ریزی، تهران: انتشارات مرکز مدیریت دولتی.
- ۲- انوری، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن، چاپ اول، تهران: انتشارات سخن.
- ۳- اسمعیل‌پور، فاطمه. (۱۳۸۰). علل توسعه بی‌رویه شهر یزد بعد از انقلاب با تأکید بر مهاجرت‌های روستایی. پایان‌نامه کارشناسی

واحدهای مسکونی مخروبه، متروکه و خالی آن به گونه‌ای که مالکان واحدهای مذکور را رها نسازند، الزامی است. اما، موضوع کلی‌تر و مهم‌تر از رسیدگی به وضعیت واحدهای فوق، آن است که بافت قدیم شهر یزد به عنوان یک امکان، گستره فیزیکی مناسبی برای پاسخ به نیازهای چهارگانه (سکونت، اشتغال، تفریح و رفت و آمد) بخشی از شهروندان در شهر یزد به شمار می‌رود. لذا، توجه به کلیت بافت قدیم نسبت به اجزای آن (مانند واحدهای مسکونی خالی) در اولویت است و تهیه برنامه جامع بافت قدیم شهر در جهت بازگرداندن شرایط مطلوب زندگی در آن الزامی است. بدیهی است در صورت تهیه برنامه جامع شهر قدیم، کم و کیف برخورد با واحدهای مسکونی خالی و بویژه واحدهای خدمات عمومی مورد نیاز آن مورد توجه قرار می‌گیرد.

هرچند حرکات جمعیتی از مرکز شهر قدیم به سوی پیرامون شهر وجود دارد، اما هنوز حیات اجتماعی و اقتصادی در آن جریان دارد و آن دسته از واحدهای عمومی موجود که از حیث نوع خدمت پاسخگوی نیازهای امروزی هستند، دایر و مورد استفاده ساکنان مرکز شهر است، اما هنوز هم اهالی با مشکلات متعدد نظیر کمبود خدمات جدید شهری، تخریب بخش عمده مسکن و فضاهای عمومی و مشکلات مربوط به دسترسی در این بافت روبه‌رو هستند. این عوامل خود موجب کاهش ارزش زمین در این بافت و عدم رغبت ساکنان در سرمایه‌گذاری

- ۱۱- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۱). کندوکاوها و پنداشته‌ها- مقدمه‌ای بر روشهای شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی، چاپ دوازدهم، تهران: شرکت سهامی انتشار،
- ۱۲- سازمان مسکن و شهرسازی یزد. (۱۳۸۲). دست در دست خِشت بر خِشت (عملکرد ۲۵ ساله سازمان). چاپ اول، یزد: انتشارات سازمان مسکن و شهرسازی
- ۱۳- سرائی، محمدحسین. (۱۳۸۴). فرآیند عرضه زمین و تأثیر آن بر گسترش شهرها، مورد نمونه: شهر یزد، رساله دکتری، دانشگاه اصفهان، گروه جغرافیا.
- ۱۴- سرائی، محمدحسین، الگوهای چندگانه توسعه فیزیکی شهر یزد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۴، پژوهشکده امیرکبیر، صفحات ۹۸-۷۵-۱۳۸۶.
- ۱۵- شماعی، علی. (۱۳۸۰). تأثیرات توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن، رساله دکتری، دانشگاه تهران، گروه جغرافیا.
- ۱۶- صابری فر، رستم. (۱۳۷۸). نقد و تحلیل کاربری اراضی شهری، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، گروه جغرافیا.
- ۱۷- عسکری، علی و دیگران. (۱۳۸۱). برنامه ریزی کاربری اراضی شهری (سیسمتها و مدلها)، چاپ اول، همدان: انتشارات نور علم.
- ۱۸- عظیمی، نورالدین. (۱۳۸۰). تغییر ساختار شهری در تبریز، فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی- واحد اهر، شماره ۴، صص ۲۳-۱

- ارشد. دانشکده علوم زمین. دانشگاه شهید بهشتی تهران، .
- ۴- بالذبی، دئو و ون دلن. (۱۳۷۳). ترجمه جعفر نجفی زند، مبانی پژوهش در علوم تربیتی، چاپ اول، تهران: نشر قومس.
- ۵- حناچی، پیروز و محمدحسن خادم زاده، حمیدرضاشایان، حامدکامل نیا و محمد جواد مهدوی نژاد. (۱۳۸۶). بررسی تطبیقی تجارب مرمت شهری در ایران و جهان با نگاه ویژه به بافت تاریخی شهر یزد، چاپ اول، انتشارات سبحان نور با همکاری پایگاه میراث فرهنگی یزد.
- ۶- خاکی، غلامرضا. (۱۳۷۸). روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات علمی کشور با همکاری کانون فرهنگی انتشاراتی درایت،
- ۷- خورشیدی، عباس و سیدحمیدرضا قریشی. (۱۳۸۱). راهنمای تدوین رساله و پایان‌نامه تحصیلی (از نظریه تا عمل)، چاپ اول، تهران: انتشارات یسطرون.
- ۸- دلاور، علی. (۱۳۸۲). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، چاپ دوم، تهران: انتشارات رشد،
- ۹- محمدزاده، رحمت. (۱۳۸۱). درآمدی بر توسعه فیزیکی و شتابان شهرها و عوارض ناشی از آن، اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره های ۱۱۶-۱۱۵، موسسه اطلاعات.
- ۱۰- رضایی، محمدرضا. (۱۳۸۴). توسعه کالبدی- فضایی شهر و نقش زیست محیطی آن (شهر شیراز) رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، گروه شهرسازی..

- 28- Brown, LESLEY .1944. The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, volume 1. Clarinda Press. Oxford.
- 29- Clark, David .1996. Urban World/Global City. By Rutledge, London.
- 30- Ewing. Reid .1997. Is Los Angeles-style Sprawl Desirable? Journal of the American Planners Association. 63(1): 107-127.
- 31- Hadly, Courtney. C .2000. Urban Sprawl: Indicators, Causes and Solution. Prepared for the Bloomington Environmental commission.
<http://www.city.bloomington.in.us/planning/env/reports/sprawl1.html>
- 32- Hawkins, Jodge M.1989. The Oxford Reference Dictionary. Hall, Tino .1998. Urban Geography. Rutledge, London and New York.
- 33- Nelson, A. C .1999. Comparing States With and Without Growth Management Analysis Based on Indicators with Policy Implications. Land Use Policy 16, 121-127.
- 34- Torres, H. G .2002. Population and the Environment: a view from Brazilian Metropolitan -Areal. In: Hogan, D. Berquo, E and Costa, H.M. Population and Environment in Brazil. Campinas, CNPD/ABEP/NEPO. p: 147-166.
- ۱۹- فروزانفر، جلال.(۱۳۸۲). یزد در دام برشهای فضایی. گنجینه یزد، سازمان نظام مهندسی یزد، شماره ۹، ص ۱۸-۱۱.
- ۲۰- قانع بصیری، محسن.(۱۳۷۳). از اطلاعات تا آگاهی (نظریه تعادلات سه جزئی)، چاپ اول تهران: شرکت ساختمانی نو ساختمان.
- ۲۱- گیلبرت، آلن و ژوزف گاگلر.(۱۳۷۵). ترجمه پرویز کریمی ناصری، شهرها، مردم، فقر و توسعه- شهرنشینی در جهان سوم، چاپ اول. اداره کل روابط عمومی و بین الملل شهرداری تهران،
- ۲۲- مرکز آمار ایران.(۱۳۸۵). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن- استان یزد. سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵.
- ۲۳- نقصان محمدی، محمدرضا و جلال حج فروش.(۱۳۷۲). تأثیرات طرح جامع یزد بر سازمان فضایی شهر. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنرهای زیبا. دانشگاه تهران.
- ۲۴- مهندسین مشاور عرصه، طرح جامع شهر یزد، (۱۳۸۲). وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مسکن و شهرسازی یزد.
- ۲۵- نفیسی، علی اکبر(ناظم الاطباء) .(۱۳۱۹). فنودسار یا فرهنگ نفیسی، شرکت سهامی چاپ رنگین، تهران ۲۰.
- ۲۶- نورمحمدزاده، حسین.(۱۳۸۳). نگاهی سیستماتیک به مسائل شهر صفه، سال چهاردهم، شماره ۳۹، ص ۵-۲۱.
- ۲۷- یاراحمدی، امیر. (۱۳۷۸). بسوی شهرسازی انسانگرا، چاپ اول، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری(وابسته به شهرداری تهران).